

Балко М.В.

Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ ФУНКЦІЙНОЇ ТИПОЛОГІЇ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються основні підходи до визначення функції словосполучення й до створення функційної типології словосполучень. Обґрунтовується думка про те, що визначення функції словосполучень як номінативної є некоректним. Функція словосполучень, на погляд автора, полягає в тому, що вони є частковими знаками ситуації, які несуть одиничні порції інформації про неї.

Ключові слова: словосполучення, ситуація, мікроситуація, функція, функційний клас.

Незважаючи на значну історію дослідження словосполучення як синтаксичної одиниці (пор. роботи О. І. Ахманової, Ф. І. Буслаєва, В. В. Виноградова, О. С. Мельничука, О. М. Пешковського, М. М. Прокоповича, В. І. Сухотіна, Г. М. Удовиченка, О. О. Шахматова, В. Н. Ярцевої та ін.), ще багато питань теорії словосполучення потребують належного вивчення. До дискусійних належить проблема створення типологій словосполучень за різними ознаками. Найчастіше лінгвісти вдаються до опрацювання структурної типології словосполучень, проте й тут у поглядах учених немає однастайності. До систематизації словосполучень за іншими ознаками (семантична, позиційна, а особливо функційна, типології) удаються далеко не всі дослідники.

Хоча поняття функції є одним з центральних у сучасній лінгвістиці, проблема визначення функції словосполучення, а отже, і створення функційної типології словосполучень української мови є практично неопрацьованою.

Мета нашої статті – розглянути основні підходи до створення функційної типології словосполучень, які склалися в сучасній лінгвістиці, окреслити принципи систематизації словосполучень української мови з огляду на їх функції.

Поняття функції стосується не лише сфери лінгвістики, воно є одним з основних логіко-філософських понять. Для з'ясування цього поняття надзвичайно важливим є питання “носіїв” функції, а саме: що може мати функцію у мові. Як правило, у лінгвістиці як “носії” функції розглядаються такі чотири субстанції (пор. праці І. Р. Вихованця, Н. О. Слюсарєвої, С. М. Толстої та ін.): а) мова загалом (тобто система мови); б) окремі одиниці (елементи) цієї системи; в) тексти (або висловлення); г) мовна практика усього суспільства. Варто наголосити, що функції цих субстанцій різні, в основі їх визначення та класифікації лежать різні ознаки. Природа, характер, тип функції будуть різними залежно від того, чого ця функція стосується – мовної системи, окремої одиниці цієї системи, висловлювання чи всієї суспільної мовної практики. Дослідження, що стосуються системи мови, тексту відомі ще з початку ХХ ст. (пор. праці Р. Якобсона).

Функції окремих одиниць мовної системи стали систематично вивчатись лише з оформленням функціональної лінгвістики як розділу мовознавства. І. Р. Вихованець, обґрунтовуючи необхідність вивчення функцій окремих мовних елементів, наголошує слідом за А. Мартіне, що “даний елемент висловлення вивчається лінгвістикою лише у тому разі, коли його наділено певною функцією..., саме завдяки природі цієї функції даний елемент посідає відповідне йому місце серед інших, які зберігаються пам'яттю” [5, с. 13]. Розглядаючи функціональний синтаксис як частину функціональної

лінгвістики, І.Р. Вихованець підкреслює, що “функціональність” пронизує всю синтаксичну систему й мовленнєву діяльність. Поняття функції забезпечує “єдиний функціональний критерій для визначення статусу синтаксичних одиниць, граматичних засобів” [5, с. 14]. Пор. також, наприклад, думку І.П. Распопова, що “врешті-решт усе в мові обертається навколо функції і будь-яка форма – це лише засіб реалізації певної функції, поза якою вона не існує і практично не усвідомлюється” [10, с. 5].

Функція тісно пов’язана із семантикою і не може розглядатися відокремлено від неї, тому функційний аналіз словосполучень обов’язково передбачає вивчення їх також і в семантичному аспекті.

Функцію словосполучення прийнято визначати як номінативну [2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 11; 13; 14; 15 та ін.], тобто прямо ототожнювати за цією ознакою словосполучення зі словом. Говорячи про номінативну функцію словосполучення зазвичай посилаються на В.В. Виноградова, який розмежував слова, що позначають окремі поняття, і словосполучення, що є позначенням якого-небудь єдиного, але розчленованого поняття [4]. Проте деякі вчені (пор. роботи Т. О. Туліної) наголошують, що “у сучасному синтаксисі висувається вчення про номінативний аспект навіть речення, у зв’язку з чим у функціональному відношенні стирається межа не тільки між словосполученням і словом, але й між словосполученням і реченням” [12, с. 5].

Думка про те, що не тільки речення в цілому, але й окремі їх частини дещо повідомляють, неодноразово висловлювалася в лінгвістиці. Така думка зустрічається у зв’язку з критикою монопредикативності простого речення і супроводжується висуненням цілої низки понять, покликаних служити “містком” між традиційними поняттями предикативного і непередикативного зв’язку. Так, ще О. О. Шахматов писав про явище “неповної предикативності”; О. М. Пешковський кваліфікував відокремлення як конструкції, що мають значення додаткового повідомлення. Пізніше стали опрацьовуватися поняття напівпредикативності, “потенційної”, “послабленої” предикативності та ін. Щодо словосполучення, то воно, будучи непередикативним утворенням, тісно пов’язано з предикативними структурами. Цю думку підтверджують дериваційні можливості багатьох словосполучень, пор.: *посивіла людина – людина посивіла; біг спортсмена – спортсмен біжить – спортсмен, який біжить* і под.

Визначаючи функцію словосполучення як значимої мовної одиниці, ми будемо спиратися на концепцію Т. О. Туліної, яка ґрунтується на понятті ситуації. Т. О. Туліна акцентує увагу на тому, що в синтаксичних роботах (пор. праці Т. Б. Алісової, Б. Н. Головіна, Г. О. Золотової та ін.) дедалі частіше стало опрацьовуватися поняття ситуації, покликаної позначати відтинок позамовної дійсності, певним чином описаний словесно [12, с. 8]. Оскільки ситуація може бути складною і включати певну кількість мікроситуацій, стверджується, що висловлення (комунікативна одиниця) може містити повідомлення про декілька простих ситуацій – основну і другорядні. Таким чином, ситуація – це “фрагмент дійсності, осмислений мовною свідомістю” [12, с. 10]. Т. О. Туліна розмежує ситуації в межах висловлення, що має форму простого речення, за ознакою синтаксичної оформленості, за ступенем означеності. Основною ситуацією вважається та, яка виражена максимально повно в процесі реалізації компонентів структурної схеми, а другорядною (мікроситуацією) – та, яка більш або менш повно позначена словосполученнями в процесі розгортання структурної схеми. При цьому Т. О. Туліна керується критерієм структурованості змісту, який, на її погляд, є досить об’єктивною і надійною підставою для виділення основної і другорядних ситуацій. Отже, функція словосполучень полягає в тому, що вони є “частковими

знаками ситуації, які несуть одиничні порції інформації про неї” [12, с. 17]. Семантична вага словосполучення у висловленні, таким чином, визнається набагато більшою, ніж семантична вага слова. Складність і багатство семантичних відношень у словосполученнях не дозволяє вважати його тільки співвіднесеним зі словом складним найменуванням, а “примушує бачити в ньому проміжну ланку між словом і висловленням, яка стоїть ближче до останнього завдяки своїй можливості служити формою предикативної структури” [12, с. 18].

Щодо способу участі в описі ситуації словосполучення є неоднорідними і можуть бути розділені на два функційні класи.

Словосполучення I функційного класу є частковими знаками ситуації, яка “добудовується іншими компонентами висловлення й на момент його завершення набуває необхідної повноти свого позначення” [12, с. 18], пор., *поливає квіти* (сусідка, садівник ...), *їде швидко* (велосипед, автомобіль ...). Зміна частиномовної приналежності компонентів таких словосполучень не змінює їх інформативних властивостей. Пор., у висловленнях з іменними словосполученнями *Поливання квітів здійснюється вранці* та *Швидка їзда є небезпечною* мікроситуації *X поливає квіти* та *X їде швидко* все-одно позначені. Таким чином, синсемантичні за своїм характером словосполучення I функційного класу змістовно й структурно доповнюються в процесі розгортання висловлення, в результаті чого неповнота сенсу змінюється повнотою, достатньою для певного акту комунікації.

Словосполучення II функційного класу беруть участь у характеристиці всієї ситуації тільки як часткове позначення мікроситуації. Синтагматично вони сполучаються з іншими частинами висловлення, проте “добудови” свого смислу у вербальній формі не отримують, оскільки імпліцитно містять власні семантичні елементи. Вони характеризуються смисловою автосемантичністю, дериваційними відношеннями з іншими конструкціями, які виражають цей смисл експліцитно, і розуміються завдяки асоціативним смисловим зв'язкам з конситуацією. Пор., у висловленні *Якщо дотримуватися дозування, то мийний ефект буде однаковим* позиція підмета в головній частині заміщено словосполученням *мийний ефект*, що дорівнює за змістом іншому словосполученню, яке виражає цей зміст експліцитно (*ефект від застосування мийного засобу*). За словосполученням *ефект від застосування мийного засобу*, у свою чергу, стоїть ціла ситуація: *X застосовує мийний засіб і отримує ефект*. І лише окремі компоненти, обрані як стрижневі при описі побічної ситуації, позначилися у висловленні *Якщо дотримуватися дозування, то мийний ефект буде однаковим*. Використовуючи в мовленні словосполучення II функційного класу, мовець упевнений в тому, що його правильно зрозуміють, інакше він експлікував би всі конструктивні елементи мікроситуації.

Словосполучення II функційного класу, безумовно, мають точки перетину зі словосполученнями I класу: вони можуть заміщувати ідентичні позиції у висловленні й аналогічним чином брати участь у характеристиці ситуації. Кардинальна ж відмінність між ними полягає в тому, що “якщо роль словосполучень першого класу обмежується тільки участю в експліцитному вираженні деякої ситуації й вони являють собою нормально навантажений частковий знак (пор., *Це моя група*), то словосполучення II класу, беручи участь у позначенні складної ситуації, самі імпліцитно містять і частково позначають побічну ситуацію, яка входить до основної (пор., *Я пишуся своєю групою*)” [12, с. 20-21]. Саме в таких словосполученнях спостерігається яскраво виражена тенденція до економії мовних засобів шляхом “максимального функційного навантаження мовного знака при

мінімальному використанні засобів вираження” [1, с. 265].

Таким чином, для словосполучень I функційного класу визначальними є їхні синтагматичні зв'язки з іншими компонентами висловлення, разом з якими вони позначають якусь ситуацію. Для словосполучень II функційного класу визначальними стають їхні дериваційні й парадигматичні зв'язки, оскільки вони позначають елементи особливої, відмінної від основної, мікроситуації.

При сприйнятті змісту словосполучень II функційного класу простежуються дві можливості розуміння цього змісту.

Можливість однозначного декодування забезпечується здатністю враховувати семантику обох компонентів і екстралінгвістичною обізнаністю (наявністю знань про предмети навколишнього світу, їх властивості та відношення). Так, наприклад, *зброя розвідника* – це зброя, яка йому належить, *чуття розвідника* – це чуття, яке він має і под.

Неоднозначне декодування пов'язане з можливістю припустити не одне, а декілька однаково ймовірних відношень між предметами, позначеними в словосполученні, а також з необхідністю враховувати його контекст, а не тільки семантику компонентів, пор.: *Характеристика учня була короткою*.

Отже, функційна типологія словосполучень передбачає опис словосполучень щодо ситуацій, які вони позначають. Пор., наприклад, такі функційні типи словосполучень: а) словосполучення як знак одноактантної ситуації (політ бджоли, гарчання звіра, рух трамваїв, палець руки, ніжка стола, космічний корабель, важка шафа тощо); б) словосполучення як знак двоактантної ситуації (дослідження спелеологами печери, бажати щастя, побажання щастя, потребувати грошей, позначитися на результаті, скляні плями озер тощо); в) словосполучення як знак простих багатоактантних ситуацій (повернення читачами книг бібліотекарю, направлення тренером спортсмена на змагання, здивований відповіддю викладач, призначений президією, обіцянка начальника, допомога вчителя тощо); г) словосполучення як частковий знак ускладненої ситуації (хотіти пити, сумніватися у спроможності, заслужувати на нагороду тощо); ґ) словосполучення як частковий знак стягнених ситуацій (слухає посміхаючись, мовчки дивиться, прийшов засмучений, сидів щасливий, працював учителем тощо); д) словосполучення як частковий знак сполучених ситуацій (зустріч на зупинці, полювання під час відпустки, побудований при Ярославі Мудрому, спізнився через затори, зайшов проконсультуватися тощо).

Отже, кваліфікувати функцію словосполучення як номінативну, ототожнюючи його зі словом, є некоректним, адже словосполучення можуть служити формою предикативної структури. Визначення же функції словосполучення як часткового знака ситуації дозволяє глибше зрозуміти природу цих специфічних синтаксичних одиниць і систематизувати їх за функційними ознаками.

Л і т е р а т у р а :

1. Алісова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка / Т. Б. Алісова. – М. : МГУ, 1971. – 298 с.
2. Ахманова О. С. Словосочетание / О. С. Ахманова // Вопросы грамматического строя. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 452-460.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учебник для вузов по специальности “Журналистика” / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.
4. Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 3. – С. 3-24.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / АН України, Ін-т укр. мови ; відп. ред. К. Г. Городенська / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.

6. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : у 2 частинах. – Ч. 1. : навч. посіб. / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.
7. Мельничук О. С. Словосполучення / О. С. Мельничук // Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 51-117.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [8-е изд., доп.] / А. М. Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
9. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке : монографія / Н. Н. Прокопович. – М. : Просвещение, 1966. – 399 с.
10. Распопов И. П. А. А. Шахматов и актуальные проблемы современного синтаксиса / И. П. Распопов // Учёные записки Башкирского университета. Серия филологических наук. – 1968. – Вып. 29. – № 12 (16). – С. 3-29.
11. Сухотин В. П. Проблема словосочетания в современном русском языке / В. П. Сухотин // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 127-182.
12. Тулина Т. А. Функциональная типология словосочетаний : монографія / Т. А. Тулина. – К.–Одесса : Вища школа, 1976. – 176 с.
13. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : монографія / Г. М. Удовиченко. – К. : Наукова думка, 1968. – 288 с.
14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с. – (Альма-матер).
15. Ярцева В. Н. Предложение и словосочетание / В. Н. Ярцева // Вопросы грамматического строя. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 436-451.

В статье рассматриваются основные подходы к определению функции словосочетания и к созданию функциональной типологии словосочетаний. Обосновывается мысль о том, что определение функции словосочетаний как номинативной является некорректным. Функция словосочетаний, на взгляд автора, состоит в том, что они являются частными обозначениями ситуации, несущими единичные порции информации о ней.

Ключевые слова: словосочетание, ситуация, микроситуация, функция, функциональный класс.

In the article the basic approaches to the definition of a word-combination function and to the creation of the functional typology of word-combinations are considered. It is proved the thought that the definition of word-combinations function as nominative is incorrect. In the author's opinion, the function of word-combinations consists that they are the partial designations of a situation bearing the individual portions of the information about it.

Keywords: word-combination, situation, microsituation, function, functional class.

Березовська-Савчук Н. А.
Київський міський педагогічний університет
імені Б. Грінченка

ДИСТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДИКАТИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано дистрибутивні характеристики дієслівних, прислівникових і прикметникових предикатів інтелектуального стану людини; визначено основні структурні схеми і модельні різновиди речень, які формують ці предикати; виявлено валентнісні й інтенційні ознаки дієслів, прислівників і прикметників як організаційних центрів речень із семантикою інтелектуального стану.

Ключові слова: предикат, суб'єкт, об'єкт, поширювач, структурна схема, модель.

Сучасне розуміння семантичної категорії “стан” дуже об'ємне. Це зумовлює значну диференціацію підходів до її вивчення, яке базоване на її деталізації й аналізі окремих ознак.